

Inleiding

Uitsluiting en democratie

Het communisme is in Nederland, met uitzondering van een korte periode vlak na de oorlog, electoraal altijd een marginale politieke stroming gebleven. Nederlandse communisten zijn bekend en erkend vanwege hun rol in het verzet tegen de nazi's. Ze organiseerden in Februari 1941 een staking tegen de Jodenvervolging die uniek was in de geschiedenis. Een groot deel van het ledenbestand van de communistische partij is tijdens de oorlog omgebracht. De grote reputatie van de partij bij de bevrijding is echter in korte tijd volledig afgebroken door het anticommunisme dat kenmerkend was voor de Koude Oorlog. Communisten werden lange tijd tegengewerkt, uitgesloten en vervolgd door de BVD. Deze geschiedenis van de Communistische Partij van Nederland (CPN) in de periode van de Koude Oorlog laat zien hoe die marginalisering tot stand kwam en wat de uitsluiting en het isolement van communisten hebben betekend. Die geschiedenis roept vragen op die ook vandaag nog steeds actueel zijn. Hoeveel ruimte is er in een democratische samenleving voor minderheden met radicale politieke standpunten?

Radicale politieke stromingen, zoals het communisme, hebben altijd en overal te maken gehad met formele en informele tegenwerking. Zij vormen een uitdaging voor de heersende macht en voor de partijen die de bestaande orde steunen. De gevestigde partijen rechtvaardigen die tegenwerking met het argument dat de radicalen er op uit zijn het democratische stelsel als zodanig te ondermijnen. Maar mag je mensen vanwege hun ideologie, hun levensbeschouwing of hun standpunten discrimineren, zoals dat bij de communisten is gebeurd? En hoe zwaar weegt het principe van een gelijkwaardige deelname van alle partijen aan het politieke proces? De geschiedenis van de CPN tijdens de

Koude Oorlog confronteert ons met een politieke cultuur waarin niet alle democratische principes vanzelfsprekend bleken te zijn.

Een onvolledig beeld

De discriminatie van de CPN bereikte een hoogtepunt in de jaren vijftig, de periode die in dit boek centraal staat. Het isolement dat daaruit voortkwam, wordt doorgaans verklaard uit de associatie van de communisten met de vijand in de Koude Oorlog, de Russen. De verdediging van het totalitaire bewind van de Russische Communistische Partij vormde lange tijd het belangrijkste argument om de CPN als 'niet-democratische' partij buiten de orde te plaatsen en op allerlei manieren uit te sluiten van deelname aan het politieke proces. Het overheersende beeld is nog steeds: de communisten hebben die uitsluiting aan zichzelf te wijten. Ze hebben zich niet geconformeerd aan de gangbare opvattingen over democratie, ze hebben Nederland na de Duitse bezetting opnieuw willen onderwerpen aan een totalitair bewind. En het is daarom terecht dat ze geen kans hebben gekregen hun invloed uit te breiden.

In dit boek wil ik laten zien dat dit beeld op z'n minst onvolledig is. De CPN heeft zelf zeker ook bijgedragen aan haar isolement door een kritiekloze navolging van een buitenlands totalitair bewind. Er was echter ook sprake van een wisselwerking zoals De Jonge in zijn *Stalinistische herinneringen* schrijft: 'Door haar extreem pro-Russische positie isoleerde de CPN zich binnen het volk, dat isolement werd vertolkt in discriminerende maatregelen en pressie door overheid en maatschappelijk leven en die discriminatie en pressie dreven de CPN weer naar verder extremisme waardoor haar isolement nog groter werd' (De Jonge 1984: 25).¹ Maar er is meer. De discriminerende maatregelen tegen de CPN waren evenzeer het werk van politieke krachten die de ontwikkeling van de Nederlandse democratie in een socialistische richting met alle macht wilden voorkomen. En tot nu toe is deze kant van het ver-

1 Literatuurverwijzingen staan zoals hier in de tekst. De lijst met gebruikte literatuur staat achterin. Verwijzingen naar archiefstukken, radio- en tv-uitzendingen, krantenartikelen, websites en alle overige aantekeningen zijn opgenomen in voetnoten.

haal in de geschiedenis van CPN onderbelicht gebleven. De binnenlandse politieke context laat zien dat de uitsluiting van communisten onder het mom van uitschakeling van handlangers van de vijand, vooral ook bedoeld was om linkse, socialistische, pacifistische en antikoloniale stemmen tot zwijgen te brengen. De uitsluiting van het communisme als politieke stroming zette feitelijk een deel van bevolking als politieke actor buitenspel. Ik kan dat niet anders zien dan als een ernstige inbreuk op de democratie.

De CPN in de Koude Oorlog

Dit boek is geen geschiedenis van de politieke standpunten en de betekenis van de CPN. Daarover is elders al veel geschreven.² Hier gaat het over de wisselwerking tussen de communisten en de voor hen vijandige politieke omgeving in de Koude Oorlog. Allereerst komt de korte bloeiperiode van de CPN na de Tweede Wereldoorlog aan de orde. De partij wist toen een zeldzame populariteit te bereiken ondanks alle pogingen om haar direct na de bevrijding zo snel mogelijk uit te schakelen (hoofdstuk 1).

Nog voordat de Koude Oorlog de internationale verhoudingen definitief ging bepalen, kregen communisten in Nederland al te maken met een forse tegenwind vanwege hun solidariteit met de Indonesische vrijheidsstrijd. Na de machtswisseling in Praag (1948) komt een interactief proces op gang waarin de CPN steeds meer wordt gemarginaliseerd en de partij zichzelf verder isoleert door haar openlijk beleden trouw aan de Russische communistische partij en een orthodox marxisme-leninisme. De regering neemt een aantal uitsluitingsmaatregelen die een jarenlange, intensieve vervolging van partijleden door de spionnen van de BVD moesten legitimeren. Op alle terreinen verbreken sociaaldemocraten de linkse samenwerking die vlak na de oorlog was opgebloeid (hoofdstuk 2).

2 Bijvoorbeeld in: A.A. de Jonge, *Het communisme in Nederland*; G. Verrips, *Dwars Duivels en Dromend*; G. Harmsen, *Nederlands Kommunisme*; J.W. Stutje, *De man die de weg wees – leven en werk van Paul de Groot*; L. Molenaar, *Nooit op de knieën – Marcus Bakker, communist en parlementariër*.

Het jaar 1956 is om meerdere redenen cruciaal geweest. In februari kwam de Russische partijleider Chroesjtsjov met zijn onthullingen over de misdaden van Stalin en de ongekeerde persoonscultus in de Sovjet-Unie. In juni waren er in Nederland verkiezingen. Begin november bezetten Russische troepen een opstandig Boedapest. In Nederland richtte de woede over deze ingreep zich op communisten en hun bezittingen. De CPN bleef overeind, maar was daarna meer dan ooit geïsoleerd. Begin jaren zeventig was er een korte opleving met nieuwe leden en een voorzichtige samenwerking met andere partijen, maar die heeft uiteindelijk de terugloop van de partij niet kunnen voorkomen (hoofdstuk 3).

Het vierde en laatste hoofdstuk van dit boek gaat over de achtergronden van het isolement van de CPN, over de wijze waarop dat tot stand kwam en in stand werd gehouden en over de rol die de BVD daarin heeft gespeeld. Het boek eindigt met de lessen die uit deze geschiedenis kunnen worden getrokken voor de hedendaagse politiek. Hoe kunnen we volledig recht doen aan het principe dat alle stemmen tellen en gehoord moeten kunnen worden. Hoe kan de uitsluiting en marginalisering van politieke groeperingen worden voorkomen? Hoe ver kun je gaan in de tolerantie van radicale stromingen?

Wie waren de Nederlandse communisten?

Ter inleiding een korte typering van de politieke stroming waarover dit boek gaat. In 1909 maakte een groep marxisten zich los uit de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP, later omgezet in de PvdA). David Wijnkoop, Willem van Ravesteyn en Jan Ceton stichtten in dat jaar de Sociaal-Democratische Partij (SDP). In 1918, na de Russische Revolutie, kreeg deze partij de naam Communistische Partij Holland (CPH) om de verwantschap te benadrukken met de succesvolle revolutionaire partij in Rusland. De CPH werd vervolgens erkend als de Hollandse sectie van de Communistische Internationale (Komintern). In 1935 veranderde de partij onder leiding van Paul de Groot haar naam in Communistische Partij van Nederland (CPN) om haar nationale missie beter te laten uitkomen. Nederlandse communisten hebben zich

altijd beschouwd als deel van de Nederlandse arbeidersbeweging en tegelijkertijd als deel van de internationale communistische beweging. Deze dubbele loyaliteit kwam tot uitdrukking in niet-aflatende oproepen tot eenheid van de Nederlandse arbeidersklasse, hoezeer ook de sociaaldemocratische leiders van SDAP, PvdA en andere linkse partijen werden verguisd en verketterd; én in de solidariteit met alle landen die zich ontworsteld hadden aan het kapitalisme, de Sovjet-Unie voorop. Daar werd immers gewerkt aan het ideaal: een maatschappij die vrij zou zijn van onderdrukking, waar ieder bijdroeg naar vermogen om naar behoefte te ontvangen.

Als deel van de arbeidersbeweging was de communistische partij een instrument in de emancipatie van de arbeidersklasse. Communisten waren mensen met een groot rechtvaardigheidsgevoel die zich niet neerlegden bij de armoede van de arbeidende bevolking onder het regime van het kapitalistische economische systeem. Het waren mensen die de grote sociale ongelijkheid ten gevolge van dat systeem niet konden accepteren en opkwamen voor gelijke kansen in het onderwijs, een grotere spreiding van welvaart, een goede huisvesting voor iedereen, een toegankelijke gezondheidszorg en spreiding van cultuur. Communisten keken omhoog. Emancipatie was ook wat communisten voor zichzelf en hun kinderen nastreefden. ‘Nooit op de knieën’ was het adagium dat Leo Molenaar gebruikte als titel voor zijn biografie van CPN-Kamerlid Marcus Bakker. Nauw verbonden met het streven naar emancipatie van de arbeidersklasse was de diep gewortelde overtuiging dat alle mensen gelijkwaardig zijn en dat discriminatie verboden moet worden. Van de Februaristaking die communisten in 1941 organiseerden tegen de Jodenvervolging loopt een rechte lijn naar de grondwetsherziening van 1983 waarin door tussenkomst van Marcus Bakker in Artikel 1 is vastgelegd dat discriminatie op welke grond dan ook niet is toegestaan.

Communisten verklaarden zich principieel tegen het kapitalistische systeem, als oorzaak van sociale ellende en maatschappelijke tekorten. In hun dagelijkse politieke handelen konden volksvertegenwoordigers zich ook heel pragmatisch opstellen. De CPN heeft in de praktijk altijd voor de parlementaire weg naar het socialisme gekozen. De partij klonk wel altijd radicaler dan de PvdA en kreeg daarom ook steeds

veel proteststemmen van mensen die weinig vertrouwen hadden in het politieke establishment. Daarnaast was de CPN ook een ‘getuigenispartij’ (De Jonge 1986) met rotsvaste principes, ontleend aan een welomschreven ideologie: het marxisme-leninisme. Deze politieke leer op basis van de inzichten van aartsvader Marx en politiek strateeg Lenin was het houvast voor de juiste koers naar de ideale, communistische, maatschappij. Communisten volgden in hun afdelingen scholing in het marxisme-leninisme. Ze hadden de boeken in de kast staan, zoals christenen hun bijbel. De praktische betekenis daarvan mag voor de meeste leden betwijfeld worden. In het Nederlandse communisme domineerde de belangenbehartiging op het werk en in de lokale gemeenschap. En daarnaast, zeker in de periode die dit boek beschrijft, moest er hard worden gewerkt om de partij zelf in stand te houden.

Communisten waren met hun rotsvaste overtuigingen en radicale standpunten keiharde werkers. De pretentie van voorhoede van de arbeidersklasse, een klassiek standpunt van Lenin, kreeg vorm in hun functie als aanjagers en aanvoerders van acties op alle fronten. Communisten dwongen ontzag af met hun organisatorische kracht in de sociale strijd, in de vredesbeweging, de vrouwenbeweging en op al die andere terreinen waar ze actief waren. Individuele overtuigingen en capaciteiten op dat vlak werden versterkt door een organisatie die dag en nacht in campagnestand verkeerde. Altijd aan de bak. Altijd paraat en alert. In tijden van maatschappelijke verandering en oproer, zoals vlak na de oorlog en ook in de jaren zeventig, was de CPN een aantrekkelijke partij voor iedereen die hunkerde naar het omgooien van de verhoudingen. En bij dat verlangen raakten de foute kanten van het ‘reële socialisme’ in de communistische landen en de autoritaire partijcultuur gemakkelijk op de achtergrond.

Meer nuance en meer respect

Het Nederlandse communisme verdient een genuanceerder verhaal dan het dominante beeld van een misleide ‘vijfde colonne’ die een Russische bezetting van ons land moest ondersteunen. Ik hoop met dit boek vooral te laten zien dat binnenlandse politieke factoren een rol hebben

gespeeld bij het buitenspel zetten van het radicale deel van de arbeidersbeweging. Zonder daarbij de miskleunen en ongelukkige stappen van de CPN zelf te verbloemen. Zeker achteraf gezien hebben communisten vele kansen gemist om aansluiting bij de bevolking te behouden en marginalisering te voorkomen.

Een meer genuanceerd verhaal over de uitsluiting van de CPN in de Koude Oorlog levert naar ik hoop meer respect op voor de aanhangers van deze politieke stroming dan ze tot nu toe hebben gekregen. ‘Stiekem zijn we allemaal communisten,’ schreef Rutger Bregman dit voorjaar in een verhaal voor *De Correspondent*³ over actuele sociale innovaties waarin het belang van collectieve voorzieningen, geheel tegen de trend in, centraal staat. Het is een verwijzing naar oorspronkelijke idealen van de arbeidersbeweging die communisten altijd hebben hooggehouden. Je kunt hen nu met verwijzing naar de geschiedenis van alles verwijten: ontsporing van idealen, verkeerde inzichten, foute aannames, sektarisch gedrag. Maar waren dat geldige redenen om hen een gelijkwaardige deelname aan het politieke leven te ontzeggen? En de samenleving hun radicale oplossingsvarianten voor maatschappelijke problemen te onthouden?

Juli 2016

Jos van Dijk

3 <https://decorrespondent.nl/4212/Stiekem-zijn-we-allemaal-communisten-Al-eeuwen-De-hele-dag-door/62094887712-ede5e78e>